

BİR KAVRAM OLARAK ALET, MANTIK VE PARTİ

Aydın Çubukçu • Orhan Koçak • İskender Savaşır

ISKENDER SAVAŞIR: İsterseniz şöyle bir yerden başlayalım. Kitabın bütün yapısına içkin olan bir gerilim var gibi geldi: Diyalektiğin bir eylem olarak, bir eylemliliğin ifadesi olarak kavranması ile bir sistem olarak kavranması arasındaki gerilim.

AYDIN ÇUBUKÇU: Lenin'de olsun, Marks'ta olsun, ben kendi payıma diyalektiği gerçekleştirebilmek, diyalektik olarak kavrananı, diyalektik olarak işleyebilmek etkinliğini, eylemliliğini görüyorum. Lenin'i ve Marks'ı da bu temelde anlıyorum. Onlarda, teorinin maddi güç haline gelmiş önermesinde olduğu gibi, bir düşünceyi madde haline getirmek, ama eylemli insanın etkinliği içerisinde edinilmiş bir düşüncenin madde haline getirilme faaliyetini görüyorum. Bunları böyle anlayınca yazdıklarının kimi zaman, özellikle Lenin'de *Ampiriokritisizm*'de görüleceği gibi, dışındaki dünyanın, duyuyla algılanabilen dünyanın kendinde hareketine ağırlık verildiği, çünkü onun karşısında insanın yalnızca izleyici durumda bırakıldığı izlenimi doğabilir. Bence böyle, döneme göre değişen düşünceleriyle değerlendirmek yerine, bütün hayatıyla, yaptığı işlerle ele almak gerekiyor. Yaptığı işe baktığımız zaman, Lenin'in eylemci yanıyla, dünya üzerinde etkinlikte bulunarak diyalektiği açığa çıkartan ve onu gerçekleştirmeye, dünyayı mantıksal bir dünya yapmaya çalışan insan portresini buluyoruz. Önemli olan budur bence. Yoksa Parti'nin çeşitli kanatları arasındaki tartışmalarda tuttuğu, dönemsel olarak bir yanı öne çıkardığı görüşleri Lenin'in düşüncesinin bütünüymiş gibi algılamak, bence yanlış. Bu bakımdan benim çalışmamla Lenin'in düşünceleri arasında, kamplaşmaya yol açan tercihler bakımından benim bir tercih yaptığım söylenemez. Ben Lenin'in eylemini iletmeye çalışarak diyalektiği anlattım.

İ.S.: Ben zaten bu şekilde bir kamplaşma içinde yer tutmaktan çok, örneğin

Aydın Çubukçu ile bu söyleşi Antep Özel Tıp Cezaevinde Aydın Çubukçu'nun kendi koğuşunda yapıldı., Burada yer alan metin bu söyleşinin band çözümlerinden oluşmaktadır. Aynı gün Orhan Koçak, Aydın Çubukçu'ya yazılı olarak hazırlamış olduğu bir dizi soru verdi; bu sayıda yer alan ikinci söyleşi Aydın Çubukçu'nun bu sorulara yazılı olarak verip bize postayla iletmiş cevaplarından oluşmaktadır.

Lenin'de olduğunu düşündüğüm bir gerilimin sizin kitabınızda da olduğunu söylemek istemişim.

ORHAN KOÇAK: Benim kitapta gördüğüm ve sistematik Hegelciliğine rağmen sevdiğim, onu aşan yan; Lenin'in, çeşitli dönemlerde yazılmış farklı kitaplarından çok, bir bütün olarak eyleminden çıkan bir diyalektik anlayışı var. Bu diyalektik bence *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'i aşan bir diyalektik. Hem onu hem de *Felsefe Defterleri*'ni aşan, her ikisine de sığmayan, her ikisini de içeren bir yan.

İ.S.: Buna ben de katılıyorum. Ama yine de söylediğimde ısrarlıyım. Ben eylemle sistem arasındaki gerilimin temelde komünizm tasavvuru ile ilgili bir soruna da işaret ettiğini düşünüyorum. Diyalektiğin hayatileşmesi, fiiliyat kazanabilmesi için tek ile bütün arasındaki çelişkinin de çözülmesi ya da çelişkiyi çözecek dolayımaların bulunması gerekiyor. Bu eğer saf bir ütopya değilse, bence bir tür devleti ve bürokrasiyi gerektiriyor aslında. Bunun karşısında bizim devletin sönmülmesi iddiamız var. Parça ile bütünüün uzlaşmasını her türlü örgütlülükten bağımsız olarak düşünemeyiz. Bu örgütlülükse, bildiğimiz biçimleriyle, işte kendi tarihimizden, dünya tarihinden bildiğimiz biçimleriyle bürokratik biçimlerdir.

A.Ç.: Burada önemli olan örgüt kavramının aldığı değişik biçimler. Bunları sanıyorum insanın tarihsel eyleminin gelişmesiyle ilintili olarak, değişik biçimler kazanarak —sonunda diyalektiğin, mantığın dünyalaşması diyeyim buna— mantığın dünyalaşmasına kadar gidecek olan süreçte, insanoğlu eylemini düzenleyen çeşitli örgütlere muhtaçtır. Bu bugün partidir, yarın devlet olacaktır, giderek onun sönmülmesinin ortaya çıkaracağı, yine bir biçim almış toplumsal örgütlenmeler olacaktır. Kitapta Engels'in bir örneğini kendimce yorumlamaya çalışırken, onun doğrudan doğruya toplumsal kalıtım kavramı üzerinden bir açılım yaptığını söyledim. Diyordu ki, Avrupalı bir çocuğa bir matematik akyisomunu, uzun boylu kanıtlara girişmeksizin anlatabiliriz ama bir Avustralya yerlisi çocuğa bunu anlatabilmek hayli güçtür. Bununla *Menon*'daki köleyle diyalog arasında bir ilişki kurdum. Ve Engels'in bir aksiyomu anlayabilmek için, bir aksiyomu hemen kabul edebilmek için insanın, kuşatıldığı bütün toplumsal ilişkilerin içindeki konumunu öne çıkartan bir belirleme yaptığını düşündüm. *Doğanın Diyalektiği*'nde Engels'in ne söylediği o kadar açık değil. Bir biyolojik kalıtımdan mı söz ediyor, yoksa sözünü ettiği başka bir kalıtım mıdır, belli değil. Ben toplumda biçimlenmiş düşüncenin tek tek bireylerde bir mantığa yol açtığını düşünerek, bunu doğrudan doğruya bir toplumsal kalıtım olarak yorumladım. Toplum bir mantık veriyor bize. Yapılarla belli bir mantık veriyor, şehrin düzenlenişi ile bir mantık veriyor, ilişkilerle, dille, ticaretle bir mantık veriyor. Bunu

komünizm açısından da aynı şekilde düşünebiliriz. Komünizm, o süreç içinde ve oraya varacak olan süreç içinde her bir insanın artık toplumdan aldığı şeyin komünistçe düşünme biçimi olabileceği bir andan sonra gerçekleşebilecektir ve artık mantığın, yani diyalektiğin dünyalaşması, maddeleşmesi söz konusu olacaktır. Ama bunu, diyalektiği insanın son düşünme biçimi olduğu anlamında görmüyorum. Eğer böyle olsaydı, her şeyden önce insana duyulan güven ortadan kalkmak gerekirdi. Diyalektiği, şu anda ele geçirdiğimiz en yüksek düşünce biçimi olarak görüyorum. Aşılacaktır. Bugün bizim Aristo mantığına dönüp baktığımızda düşündüğümüz gibi, gelecekte de insanlar, insanlığın gelişme evresinin bir durağı olarak göreceklendir diyalektiği. Komünizmi belli bir düşünme biçiminin, belirli bir eylemlilik biçiminin dünyalaşması olarak düşünüyorum ve bu bize toplum tarafından verilecek bir düşünme biçimi. Bir kentte yaşamak —anıtlar, parklar, düzenli binalar— bunlar bize bir mantık veriyor. Hiçbir şey okumasak, öğrenmesek bile o toplum gibi düşünmek zorunda kalacağımız bir çevrede yaşıyoruz. İlerde de işte, başka bir şeye göre düzenlenmiş bir toplumsal ilişkiler sistemi olacak. Kent modeli, tabii, bir örnektir. Binalar insana düşünmeyi öğretmezler ama nasıl düşüneceğimiz hakkında bize bir yol çizerler. İki nokta arasında en kısa yol bir doğrudur, denildiği zaman, bu kentin bize dayattığı bir düşüncedir.

O.K.: Diyalektik mantık tarihin içinden çıkar, toplumsal dünyanın içinden çıkar. İnsanların birbirleriyle ve toplu olarak doğayla ilişkilerinden, yani tarihten çıkar. Bunu kitap da, şimdi şehir örneği de çok kuvvetli ortaya koydu. Fakat yine bir çelişki var. Süreci gerçeğin ya da toplumun mantıklılaşması olarak tarif etmen gerekirken, mantığın gerçekleşmesi ve toplumsallaşması olarak söyledin. Deyim yerindeyse idealist bir tümceye öncelik verdin, her şeyi düşüncenin içinde, insanlardan ve toplumdan bağımsız olarak, içkin ve örtük bir düşünceye öncelik veren... Tabii bu Hegel'in kendi çelişkisiydi. Her ikisi de vardı, ekonomi de vardı, saf mantık da vardı Hegel'de. İskender'in de tarif ettiği çelişkinin bir yönü bence.

A.Ç.: Hegel'le fark nerede? Hegel, en bilinen şekliyle söyleyecek olursak, düşünceyi insan düşüncesi olarak düşünmüyordu. Düşünce insandan bağımsız bir yerdedi. Marks'a gelince düşünce insanın düşüncesi biçimini aldı. Benim kastettiğim de odur. Bugün mücadele ederek, döğüşerek, üreterek aynı zamanda düşünüyoruz da. Bu düşünce bize bir inkâr getiriyor. Bu dünyanın inkârını, bu dünyanın aşılması gerektiğini getiriyor. Bu düşüncenin gerçekleşmesi yine eylemle olanaklı olacak. Mantığın dünyalaşmasını kastederken, şüphesiz bizim dışımızdaki bir mantıktan, öncel bir sistemden söz etmiyorum. Döğüşürken ürettiğimiz bir sistemden söz ediyorum. Dışlaşacak ve dünyalaşacak olan şey de budur. Ben Hegel'in şemasını burada olumluyorum; daha doğrusu doğru buluyorum. Mantığın, dünyalaşma ve insanın aklında ve kültüründe

tekrar kendini bulma şemasını, bu çizgi doğrultusunda olumlu buluyorum. Böyle bir çizgi izleyeceğiz gibime geliyor. Eylemimizde yarattığımız bir dünya, bunun düşüncesi ve bu düşüncenin yaratacağı yeni bir dünyada yeni düşünceler...

İ.S.: Buna inanmak çok zor tabii. Yani bu tasarı, bir de tümel özneye, yani proletaryaya ihtiyaç duyduğu ölçüde bugün buna inanmak zor. İşçi sınıfının gündelik mücadelesinin, ille de sendikalist biçimler almasa da, işte işi yavaşlatmak, işe geç gitmek, sarhoş olmak gibi biçimler aldığı bugünlerde, diyalektik gerçekten saf bir mantık halinde görünmeye başlayabiliyor. Bence bürokratik deformasyonun kaynaklarından biri de bu zaten.

O.K.: Yani şunu mu söylemek istiyorsun? Diyalektik ki, temel özneyi, işçi sınıfını, temsil etmeyince, işçi sınıfı adına, onun yerine bir örgüt ya da zümre mi geçiyor?

A.Ç.: İşçi sınıfının içinden kendi düşüncesini çıkartabileceği, kendiliğinden bu düşünceyi ortaya çıkartabilme yeteneğine sahip olduğu düşüncesi, bence idealist. O düşüncenin arınması, soyutlanması, teşekkül etmesi, işlenmesi ve ona yeniden benimsetilmesi gerekiyor ama işçi sınıfı bu işi zaten eylemiyle yapıyor. O eylemin içinde yer alan bir örgüt bunu kendi mekanizmaları içinde işleyecektir. Yani dağınık, sistemsiz olarak teşekkül edebilecek bazı şeyleri örgütlü mantık haline getirecektir. Düşünce haline getirebilecektir. Başka türlü olmaz, mümkün değil. O düşünce ancak partiyle gerçekleşebilecek bir şeydir. Partinin niteliği ne olmalıdır? Bunu nasıl yapabilecektir? Parti insanlardan bağımsız değildir, dolayısıyla da farklı farklı düşüncelerden, eylemlerden bağımsız değildir ama bunun yapılabilmesi işçi sınıfının eylemi ile partinin birliği temelinde çözümlenebilecek bir sorundur. O yapılabilir. Bir parti bunu becerebilir. Başarabilir. Tarihte de zaten böylesi bir yakınlaşmanın anlık olarak gerçekleştiği, sonra çözüldüğü dönemler bence var. Mesela Sovyetler döneminde Bolşevikler'le Sovyetler'in bütünleşme anında, böyle bir ilişki, böyle bir gerçekleşme söz konusu olabiliyor. Sonra bunlar tekrar kopabiliyor ama öyle bir an tarihsel olarak da gerçekten varolabildiğine göre —belki yorumlayarak bunu daha güzel gösteriyoruz, ama öyle bir anın olduğuna inanıyorum. Öyle bir an olduğuna göre bu sürekli bir hale de getirilebilir. Olmayacak bir şey değil. Yapılabilir. Sınıf, yüzyılın başındakinden daha iyi koşullara sahip bunu başarabilmek için. Ama sınıfla, onun ihtiyaçlarına gerçekten cevap verebilecek bir partinin bulunmayışı bir problem. Parti olmaksızın bunun gerçekleşmeyeceğini düşünüyorum. Ama parti olduğunda da gerçekleşebileceğine kesinlikle inanıyorum.

İ.S.: Böyle bir yerden başlayınca, ister istemez, iyice politik devam edeceğiz. Bu durumda Birikim'cilerle tuhaf bir formel paralellik kuracağım söyledik-

leriniz arasında; benim irkiltici ve sakıncalı bulduğum bir paralellik: Partiye, komünizme atfettiğimiz özelliklerin, hiç değilse bir nüve halinde, atfedilmesi... Eninde sonunda bir mücadele, bir savaş aygıtı olarak kurulmuş bir şeyde, komünizmin, bir toplum biçiminin, üstelik tam da partinin kurmak üzere kurulmuş olduğu bir toplum biçiminin izlerini aramak...

A.Ç.: Ben aslında bunun insan sorunuyla da ilgili olduğunu düşünüyorum. Partinin kuruluşu, partinin işleyişi, partinin yarattığı insan tipi komünizmin bazı özelliklerinin parti içinde olabileceğini bence gösterir. Yani, parti bir yandan ortadan kaldırmayı istediği bir dönemin bağıntularıyla çok yakından bağlanmışken, diğer yandan bunun aşılmasının niteliklerini de kendi bağrında nasıl taşıyabilecektir, sorusu bence Türkiye'de bir ucundan verilmiştir. Bilmiyorum, *Adressiz Sorgular*'ı, okunuz mu? TİKB davasından arkadaşların işkenceler konusundaki tavrı... Bir insan tipi çiziliyor orada; kendisini mevcut bütün ilişkilerin karşısına koyan, bütün ilişkilerle tam bir kopuş içinde olan ama kendine özgü bir sistemi de yaratmış bir insan grubunun, bir topluluğun eylemini görüyoruz ve bu bir umut veriyor. Böyle insanları çıkartabiliyorsa bir örgütlülük, geleceğin toplumuna ilişkin bazı nitelikleri de kendi içinde gerçekleştirebilir. Yani parti bir komünist toplum olmaz ama onun bugünden bir modeli —Lenin de kullanıyor bu terimi— olabilecek nitelikleri kendinde taşıyabilir. Böyle bir parti aslında kendisinin yarattığı düşünceyi işçi sınıfına kendi düşüncesi olarak benimsetebilir. Düşüncenin kaynağı işçi sınıfı eylemidir. Bu kesin. Bu yüzden de onun iyi işlenmiş bir halinin işçi sınıfına benimsetilmesi, işçi sınıfının kendi düşüncesi olarak onu benimseyebilmesi, o kadar imkânsız bir şey değildir. Kitapta, örgüt, mantık, alet arasında sık sık paralellik kurarak, bunların aslında tek bir kavramda ifade edilmesi üzerinden bazı işlemler yaparak konuyu ele almaya çalıştım. "Organon" kavramını yalnızca mantığın, aletin değil örgütün de, her türden aracın bir orta terimi, yani insanla nesnesi arasındaki her ilişkinin düğümlendiği bir kavram olarak düşünüyorum. Bu bakımdan örgüt, parti, insanın düşündüğünü gerçekleştirebilmesinin temel aracı olarak kendini gösteriyor. İskender'in sözünü ettiği (bürokratik) örnekler de aslında bundan dolayı önem kazanarak kitapta yer alıyordu. İstihbarat örgütlerinin ya da asker ya da başka türden insan örgütlerinin özellikle diyalektiğin gerçekleştiği alanların örnekleri olarak sunulmasında bunun da payı vardır. Örgüt kavramı önemli. Bir de özellikle kitabın ortaya çıkış koşulları bakımından düşünürsek, 12 Eylül sonrasının özellikleriyle ilgili bir siyasi mesaj taşıdığını söyleyebilirim. Örgütsüzlüğün, tasfiyeciliğin, bütün bunların kendine göre teorik bir ürün zenginliği bulduğu bir ortamda örgüt fikrinin ve ikinci olarak da eylemli insan tavrının vurgulanması kitabın başlıca özelliklerinden biri olarak görülebilir. Eylemli örgütün, tarihte taş baltayı yaptığımız günden komünizme gideceğimiz güne kadar

geçen bütün süreçlerde bu iki şeyin —eylemin ve örgütün— çok önem taşıdığı, kitabın başlıca tezidir. Diyalektik denince eylemli insan ve bunun aracı olarak örgüt fikri işlenmektedir.

İ.S.: Ben bu paralellikle ilgili olarak, benden beklendiği üzere, Heidegger'in tezleriyle ilişkili bir şey söyleyeceğim —aslında bu tezlerin ipuçları Hegel'in kendisinde de var. Aletle, "tekhne"yle, teknoloji arasında aslında bir kopuş ilişkisi görmek mümkün. Yani insanın kullandığı ve kendi iradesinin aracı, gövdesinin bir parçası gibi hareket etmeye başlayan o aletle ve dolayısıyla dünyayı dönüştürme tarzıyla, kapitalist toplumda —ama bunun ipuçlarını belki daha önce de görebiliriz— insanın bir parçası haline geldiği teknoloji dünyası arasında, yani yabancılaşmış emeğin sonunu Taylorizm'de gördüğümüz ama başka bir sürü alanda da görebileceğimiz teknolojik dünyası arasında, bir süreklilikten çok kopuş olduğunu düşünmek mümkün. Ve aynı kopuşun mesela örgütle ilgili olarak da doğması tehlikesine karşı uyanık olmak gerekmez mi? Özellikle tam da yabancılaşmış emeğin çelişkisini aşmak üzere kurulmuş bir örgütte? Ama önce aletle ilgili kısmını sorayım...

A.Ç.: Alet düzeyinde ele alırsak... Kapitalizm üretimin toplumsallaşmasına paralel olarak toplumsal aletler yaratmıştır, diyebiliriz. Yani, bireyle onun kullandığı teknik arasındaki bu dolaysız ilişki, daha önceki dönemlere de ait bu dolaysız ilişki, kapitalizm sayesinde toplumla toplumsal alet arasındaki dolaysız ilişki biçimini almıştır. Fabrikada bir işçinin ürün ile ilişkisi, fabrika ürünüyle ilişkisi diyelim, doğrudan doğruya bir taşçının heykeliyle ilişkisi gibi değildir. Ama burada yine bir süreklilik olduğunu söylemek mümkün. İlişkiler değiştikçe, zenginleştikçe, toplumsal dolayimler kazandıkça, ürünle toplum arasındaki ilişki öne çıkıyor ve toplumsal teknikler, toplumsal araçlar belirleyici hale gelmeye başlıyor. Dolayısıyla örgüt fikri tam da buna uygundur. Parti fikri, kapitalizmin en gelişmiş biçimine, bu bakımdan, kapitalizmin ilk dönemlerinde olduğundan daha uygundur. Toplumsal bir eylem yapılacaksa, toplumsal bir dönüştürme faaliyetinden söz ediliyorsa, insanın tekil bir birey olarak yaptığı işten daha farklı teknikler ve araçların kullanılmakta olduğu bir çağdan söz ediliyorsa, örgüt fikri parti fikri buna çok daha yakın, çok daha elverişlidir. Partinin bürokratik mekanizmaları, partinin kendi işleyişinin ortaya çıkarttığı yabancılaşmalar; bütün bunlar da yine toplumsal ürünle toplum arasındaki ilişki gibi çözümlenebilecek, ele alınabilecek, bir bakıma bu ilişkilerin doğal sonucu gibi yorumlanabilecek sonuçlardır.

O.K.: Şunu sormak istiyorum (demin de aslında gündeme gelmişti): Tekil olanın tümel olana karşı hiç haklı olma imkânı yok mu, o zaman? Bireyin partiye karşı, tek bir üyenin partiye karşı haklı olabilme imkânı yok mu? Ve yine bununla bağlantılı bir soru: Marksist düşünce sadece partiler içinde, parti

içinde mi gelişir? Hiçbir zaman tek bir birey bu düşüncenin emanetçiliğini yüklenemez mi? Ve bu bütün —parti, devlet ya da bir bütün olarak sınıf— yanılmaz mı?

A.Ç.: Önce şu: Burada kavramlardan söz ediyoruz. Yani "parti" kavramından, "sınıf" kavramından, "birey" kavramından, kavramlar arasındaki ilişkilerden... Dolayısıyla burada, şu yaşanan hayat içinde gördüklerimiz, bir bireyin parti içindeki konumu, tekilin tümel karşısındaki hakları, itirazları ya da kendini gerçekleştirme araçlarını tümel içinde bulup bulamayacağı gibi şeyler, ancak kavramsal ilişkiler bakımından cevaplayabileceğim şeylerdir. Yoksa somuta, tarihsel olana, şu partide şu bireyin durumu nedir, diye ayrıca bir tartışmaya girsek, o farklı bir şey. Ben kavramlar üzerinde konuşuyorum ve kavramların birbirleriyle ilişkileri üzerine söz ettiğimiz bir düzlem üzerinde bulunduğumuzu düşünüyorum. O açıdan ele alırsak: Parti dediğimiz şey genelin dile gelişidir ama orada dile gelen şey, elbette bir özel tarafından yaratılmıştır. Özelin ilişkileri tarafından genel haline getirilmiştir. Dolayısıyla eğer bu süreç, özelin kendini dile getirişi ve genel olarak ortaya koyuşu, gerçekten kendi doğasına uygun bir şekilde gerçekleşmişse, burada bir çelişkiden söz edilemez. Ancak tümelin —partinin diyelim— hareketi dolayısıyla, hareketin kendi iç dinamiklerini açığa çıkararak, kendisine yön veren, kendisini belirleyen öğelerin hayat kazanması ile doğabilecek çelişmelerden söz edilebilir. Bunlar da yine o hayat içinde çözülebilecek şeylerdir ve sıkça eleştirilen Leninist parti modeli, bence, bu çelişkilerin çözümüne yönelmiş bir modeldir. Demokratik merkezîyetçilik dediğimiz şey, partinin kendi içinde, kendi hayatında doğabilecek dinamiklerin kendi hareketleri dolayısıyla kazanabilecekleri canlılığı yönlendirebilecekleri mekanizmaları ifade etmektedir. Eee, hayat bu! Kendine aykırı mekanizmaları da üretebilir. Bunun dışına çıktığımızda, yani kendine aykırı unsur dediğimizde, artık bütünlükten söz edilemez. O bütünlük kendini yeniden tamir etmek, yeniden üretmek için kendine aykırı olandan arınmak ve buradan bir hareket olarak ilerlemek durumunda kalacaktır. İşin ikinci yanı: Marksizm neden parti dışında üretilmez? Ya da üretilemez mi? Bence sınıf, parti, teorik üretim kavramları arasındaki ilişki buna imkân tanımıyor. Bir şeyler üretilir, teori yapılmaz değil, herkes teori yapabilir. Ama bu neyin teorisi olur? Partinin açığa çıkarttığı hayat, partinin çerçeveslendiği sınıf mücadelesi hayatı kendine özgü bir teoriyle donatılmak zorundadır ve bunun dışında üretilebilecek bir teorinin partinin kendi teorisi olarak hayat bulabilmesi, sınıfla kendi arasında kurulmuş ilişkiyi kendisi gibi yorumlayacak bir teori olabilmesi koşulunu göremiyorum. Örgütlü bir işçi teorisi. Yani, mücadele nasıl örgütlü bir işse, tarihi değiştirmek, dönüştürmek, nasıl örgütlü bir işse, bunun bilincini üretmek, teorisini yapmak da ancak örgütlü bir iş olabilir.

A.K.: Tarihsel örneklere girmeyelim dedik; ben de girmenin tehlikeli olabileceğini, konunun sapabileceğini düşünüyorum ama bir örnek vermek istiyorum. Başka örnekler de verilebilir. Gramsci örneği. Gramsci, Marksist teoriyi, daha doğrusu kendi teorisinin önemli kısmını, yani 1926'dan sonra yazdıklarını, Parti üstüne yazdıklarını aslında partisinden ayrı düşüğü, sadece kendi vicdanıyla, kendi direnciyle yalnız kaldığı bir ortamda, cezaevinde yazdı. Bu şöyle de yorumlanabilir tabii: Gramsci her şeye rağmen bir örgütlü mücadele geleneğinden geliyordu, sosyalist bir partinin militanıydı, daha sonra Komünist Parti'nin Kurucusu oldu, konseyler içinde çalıştı vs. Ama yine de o yazıları yazdığı dönemde sadece kendisiyle ilişki içindeydi. Yani diğerleriyle, Togliatti'yle filan tartışarak yazmadı o yazıları. Onlarla tartışılmayacak kadar teorik metinlerdi bunlar. Buna ne diyebiliriz?

A.Ç.: Şunu söyleyebilirim: öyle düşünüyorum ki Gramsci hiçbir zaman kendisini öyle ayıracak durumda olmamıştır. Gramsci'nin hayatı bir parti hayatıdır, örgüt hayatıdır, mücadele hayatıdır. Bir birey olarak kendisini, yalnız başına, tek bir insan olarak düşünebildiğini düşünmüyorum. Böyle olsaydı Gramsci yazamazdı, çalışamazdı, düşünemezdi. Gramsci'yi Gramsci yapan şey hapisanede de devam etmiştir ve Gramsci ondan başka bir şey değildir. Mücadeledir ve örgüttür. Tekil bir insan olarak Gramsci'yi algılayabildiğimiz metinler mektuplarıdır, özel mektuplarıdır. Orada bir insan görürüz ama yazılarında ben daima bir örgüt görüyorum, insan görmüyorum. Şimdi yanlış anlaşılmayı da göze alarak söyleyeyim, bu belki benim kendimden çıkarttığım bir sonuçtur. 18 yıllık cezaevi hayatım var. Bu 18 yıl içinde kendimi tekil bir insan hissettiğim dönemlerde hiçbir şey yazamadım, üretmedim. Neler yazıp ürettim? Belki dilimi diri tutabilmek, düşüncemi sağlam tutabilmek için bazı şeyler karaladım ama ancak kendimi mücadelenin bir parçası olarak hissedebildiğim zamanlar teori yapabildim. Edebiyatla da uğraşım, şiir de yazdım, resim de yaptım ama bunlar her insanın yapabileceği, zaten yapılabilecek şeyler. Teoriyi başka koşullarda, kendimi başka türlü hissettiğim zamanlar, benimseyerek, isteyerek, ondan cesaret alarak ve ona birşeyler katmayı umarak teori yapabildiğim dönemler ise kendimi mücadelenin içindeki bir insan olarak hissettiğim zamanlar oldu hep. Kendi prizmamdan baktığım zaman Gramsci'yi de öyle görüyorum. Yani Gramsci'nin bir katkı olduğunu kabul ettiğimiz bütün eserlerinin, bütün yazılarının ancak o "örgüt Gramsci" diyebileceğimiz, "mücadele Gramsci" diyebileceğimiz canlı tarafından yaratıldığını söyleyebiliyorum. Hele hapisane gibi koşullarda; özellikle o bakımdan Gramsci'yi çok seviyor, çok saygı duyuyorum.

İ.S.: Ben yine mantıklılık kısmına döneyim: Şimdi, eğer parti geneli dile getiriyorsa, o zaman tikel onun karşısında haklı olamaz.

A.Ç.: Tikel kendisini orada ifade etmiştir zaten, Kopuş, bir bünye yabancılaştırmasıdır.

İ.S.: Fakat burada şöyle bir kritik nokta var, mesela bu kitapta da yer almayan. Bence Hegel'in diyalektiği bakımından da problematik olan bir terim kullanılıyor: "dile getirme". Çünkü saf olarak söylersek parti, işçi sınıfının bir tikelidir. Yani bu "dile getirme" ilişkisini aradan çıkardığım zaman, öncü ile sınıf arasında partinin haklılığını ifade ederken, bir partiye öncü vasfını atfetmekle bile tikelin, evrensel sınıf olduğunu kabul ettiğimiz proletarya karşısında aslında haklı olduğunu söylemiş oluyoruz. Tabii bunu bir çelişkiye, bir tutarsızlığa işaret etmek için söylemiyorum. Zor bir kavram var işin içinde. Genelini "dile getirilmesi" ne demek?

A.Ç.: Şöyle diyeyim: Parti sınıftan sonra teşekkül etmiş ve mantıksal olarak eğer sınıf evrensel sınıf özelliklerini taşıyorsa, parti onun da evrenselidir. Yani partiyi tikel olarak düşünmüyorum. Sınıfın tikel parçası olarak değil de, sınıfın tümelliğinin dile gelişi... Belki bu kavram ortalığı biraz karıştırıyor, "dile geliş", "ifade ediş" filan... Partiyi, bir hiyerarşik diziliş içinde düşünüyorum ve partide sınıfın cisimlendiğini, ortaya çıktığını, somutluk kazandığını düşünüyorum. Hani, kavramın soyuttan somuta hareketi gibi düşünelim bir an; sınıf soyuttur ama parti somut kavramdır. Dolayısıyla sınıfın üzerinde bir kavramdır. Son ortaya çıkan kavram olarak da onun bütün ilişkilerini içinde taşımak gibi bir konumda olunmak gerekir. Sınıfın açılımı, hareketi ve nihayet bütün bağlntılarının kendi toplandığı hali diye partiyi tanımlamak mümkün. Ama diyeceksin, dünyada öyle parti var mı? Tarihsel olarak koyduğumuz zaman bu oluş tarzı zaten farklı. Bu tarihte olmadığı açık. Tarihteki hareket, bunun kavramsal teşekkülü ve kavramın kendi üzerinden yapacağımız işlemler birbirine uymayabilir. Ama biz bir şey koyarız ortaya. Bunu kavram olarak ortaya koyuyoruz ve neyin gerçekleşmesi gerektiği hakkında bu bize bir ipucu veriyor. Burada da söz konusu olan yani, tıpkı demin konuştuğumuz şey gibi mantık cisimlenmesi, mantığın dışlaşması, dünyalaşması dediğimiz olay; önce bir mantığını koyalım işin, partiyi mantuki olarak tanımlayalım sonra bu gerçekleşsin. Gerçekleşir, bu bir süreçtir. Parti ilk çıkışında sınıfın bir tümeli, bir üst kavramı, sınıftan sonra gelen, en gelişmiş kavram olarak çıkmaz. Ama biz bunu yapmaya çalışırız.

O.K.: Hegel sistematığının tehlikesi derken, tam da buna işaret etmek istemiştim. Önce modelci bir kere koyalım deyince kendimizi somut durumlara karşı, somut durumların değerlendirmesinde çok rahat ve çaresiz bulabiliyoruz. Önümüzde iki alternatif kalıyor, ya gerçeğe tümüyle gözümüzü kapayıp kendi modelimize bağlı kalmak ve bir tür kısırlaştırıcı idealizm tehlikesi, öbür tehlike de tümüyle ampirizme, olana kapılmak ve modelin yol gösterici-

liğinden, perspektif vericiliğinden tamamıyla uzak düşmek. Ama şimdi tekrar deminki noktaya gelmek istiyorum: Parti ve sınıf, parti ve birey. Şimdi, parti somuttur, sınıf soyuttur, dedin. İyi ama parti sınıfın tarihsel çıkarlarını ifade ediyor. Fakat bu tarihsel çıkarlar gerçekte somut bir şey değil, düşünülmüş bir şey, bir tasavvur, bir tasarı. Oysa somut olan, ortada olan, sınıfın hergün yaşanan, gündelik gerçekliği, gündelik mücadelesi, gündelik sıkıntısı, gündelik hantal varlığı, hiçbir iş yapamayan.

İ.S.: Yahut tek tek işçilerin...

O.K.: Tek tek işçilerin. Sınıf her zaman kendi çıkarlarının farkında olmayabilir. Çoğu zaman da böyledir zaten. Yani sınıf sosyalist olmayabilir. O zaman sosyalizmin zihni olarak bu tasarının, projenin, komünizmin, sınıfsız toplumun başka birisi tarafından savunulması gerekir. Fakat işçi sınıfına rağmen bu savunma sürdürülebilir mi? Yani parti, işçi sınıfına rağmen haklı olabilir mi? Burada teori ile projeyi muhafaza etmekten çok, teoriyi sınıfın bütününe rağmen uygulamaktan söz ediyorum.

A.Ç.: Benim koyduğum çizgide, yani partinin kavram olarak sınıftan sonra gelişi açısından bakıldığında parti sınıfa rağmen haklı olabilir... Ama tartışırken tamamen aynı şeylerden söz etmek imkânını hep bulamıyoruz. Ben hep kavramlar üzerinden konuşuyorum, siz hep yaşadığınız ilişkileri daha çok düşünerek, öne çıkararak... Bu doğrudan doğruya tarihselliklerimizin farklılığından ileri geliyor. Ben ister istemez hep kavramlarla düşündüm. Somut bir parti nedir, somut bir sınıf nedir, bunları çok az gördüm, belki hiç görmedim. İşçiler, fabrika önünde gidip bildiri dağıttığımız insanlardır ya da böyle bir şeydir. Ama işçi, kavram olarak işçi sınıfı, parti, bütün bunların dizilişi bende hep mantığa uygun şeylerdir. Oysa siz mantığın dünyasından gelmiyorsunuz. Siz mantıksızlığın dünyasından geliyorsunuz. Belki birbirimizi tam olarak anlamakta çektiğimiz güçlük buradan doğuyor. Dolayısıyla şimdi siz, hatta bu benim için de söz konusu, dışarı çıkıp da partiyi belli bir biçimde savunduğumuz zaman, bunun diğeri tarafından nasıl algılanacağı, bunun nasıl bir ilişki doğuracağı hep havada kalıyor. Bu söyleşinin konusu olamıyor öyle somut bir ilişki, hayati ilişki, tarihsel ilişki. Öyle tarihselliği olan bir ilişki benim düşüncemde fazla bir yer tutmuyor. Belki çok sakıncalı, belki fazlaca soyut, idealist görünümünü veren şey de buradan kaynaklanıyor, hep mantıksal kavramlar olarak düşünüyorum. Sınıfla parti, partiyle üyeleri arasındaki ilişki, partinin gelecek hakkındaki projesiyle bugünkü somut görevleri arasındaki ilişki; bütün bunları ben kavramlar arasındaki ilişki olarak düşünüp cevaplayabilmek durumundayım. Bu tabii benim problemim, sizin probleminiz değil. Sizinkiler son derecede farklı şeyler olarak görünüyor bana.

O.K.: Ben bunun ortak sorunumuz olduğuna inanıyorum. Düşünceye karşı çıkarken, aynı zamanda düşüncenin de haysiyetini, yani onun onurunu da savunmak gerektiğini düşünüyorum. Düşünceyi bırakırsak, dediğin gibi, tamamen yönsüz kalmak, tamamen varolan gerçeğe ve egemen güçlere teslim olma tehlikesi var. İkisi arasında bir yol tutturmak... Ama bu da yine, aslında eylemde yapılır.

A.Ç.: Buna tamamen katılıyorum. Bir model üzerinde ya da kavramlardan kurulmuş bir yapı üzerinde birçok şeyi çözebiliriz. Birçok şey bize çok berrak görünebilir ama bunu gerçekleştirmek iradesini ortaya koyduğumuzda, çekici elimize aldığımızda, bunun nasıl olacağı kendine özgü bir yol çizmeye başlar. O kopuşu nasıl önleyebiliriz? O kopuşu önleyebilmenin çaresi de, çekici daha sıkı vurabilmek, sapını daha sıkı tutabilmek gibi geliyor bana. Bunların gerçekleşemez şeyler olduğunu hiç düşünmüyorum. Yapılabilir şeylerdir, insan yapar. Hegel'i bu bakımdan kendime çok yabancı hissetmiyorum. Yani düşüncenin gerçekleşmesi dediğimiz şey, mantığın dünyalaşması dediğimiz şey, bu bakımdan çok yabancı şeyler olarak gelmiyor bana. Hegel'e bu bakımdan yakınlık duyuyorum. Ama o süreçte, bunu yapacak olan iradeden, insan iradesinden, insan çabasından, çalışkanlığından, cesaretinden, fedakârlığından söz etmek... Belki tarihsellik dediğimiz şey işte orada kendisini gösteriyor. Yani dönüştürme eylemi keşke kendiliğinden olabilse... Olmuyor, onu mutlaka kendimizden birşeyler katarak yapmak durumunda kalıyoruz. İyi döğüşmek iyi kurabilmeyi sağlayacaktır, diye düşünüyorum.

İ.S.: Ben kavramsal düzeye bir an geri döneceğim. Parti, hiyerarşik olarak daha üst kavramdır, dedik. Bir anlamda sınıfın örgütlü hali de diyebiliriz. Sınıfta dağınık bir biçimde bulunan düşüncenin somutlanması, örgütlü hale gelmesi dedik. Bir anlamda partinin bir zorunluluğu da var. Hem örgütlenmişlikten gelen bir zorunluluğu, hem tarihi bir zorunluluğu, dolayısıyla mantıksal bir zorunluluğu var. Şimdi kitaptan, benim en sevdiğim bölümlerden birini alıntılatacağım*: "Diğer yandan bu sürecin tamamlanmış olduğu, bütün işlerin düzenli ve zorunlu kurallar çerçevesinde yürüdüğü toplumsal örgütlenme düzeylerinde de hâlâ örgütlenme dışı kalmış işleyişlerini sürdüren öğeler bulunabilir. Bunların yeni bir zorunluluğun habercisi mi, yoksa geçmiş zorunluluk ilişkilerinin şimdi rastlantı durumuna düşmüş kalıntıları mı olduğu, yeniden kendi ilişkilerini doğurup doğurmayacakları, gelip geçici belirsizlikler halinde kaybolup kaybolmayacakları..." Devam etmeyeyim. Tartışmamızla ilişkisini şöyle kuruyorum: Orhan'ın başlangıçtaki sorusuna dönelim: benim bu pasajı, partinin varlığı konumunda bile, partinin örgütleyemediği bir sınıf kesiminin aslında tarihin ileri veya dünyanın

* Alıntı kitapta s. 205'ten.

mantıkileştirilmesinde daha yeni bir zorunluluğun habercisi olarak işlev görmeye başlayabileceği şeklinde okumam çok kolay.

A.Ç.: Hayır, yani tamamen değil. Ama öyle de okunabilir... Tabii, neden olmasın. Bir kere eğer şu model gerçekleşmemişse, parti kendisini sınıfın büyük çoğunluğunun yoğunlaşması, somutlaşması olarak koyamadıysa, geride kalan sınıf hareketi onu çıkartacaktır. Zorunluluk dediğim bu. Yani sınıf partiye zorunludur, mecburdur; bunu çıkartacak. Şu anda varolan, fiili olarak varolan bir partinin bunu tam olarak ifade edip etmediği de, gerçek ilişkilere bağlı bir hareketin sonucunda belirecektir. Orada söylediklerim iki taraf için de doğru. Gerçekten bu şekilde de okunabilir. Önemli olan fiil olarak, eylemli olarak kendisini nasıl gerçekleştirdiğidir. Bu, olanakların gerçekleşmesi süreci dediğimiz şey; bir olanağı birisi yakalamış gerçekliğe çevirmeye çalışıyor, bir güç, bir kuvvet, bir insan iradesi bunu yapmaya çalışıyor.

O.K.: Bu soruyla bağlantılı bir şey. Son zamanlarda BTDK* tartışmaları da bana bunu düşündürüyor. Hakikatin parçalı olduğu ve ancak parçalanmışlığı kabul etmekle yürütülebileceği, yani parçalı bütünü kabul etmekle... Bu, o zaman bir parti modelini gündeme getiriyor. Bunun hemen hizip özgürlüğü ya da eğilim özgürlüğü ya da kanatlı parti şeklinde somutlamak gerekmez. Ama partinin temsil ettiği işçi sınıfının tarihsel çıkarlarının birçok parçadan teşekkül ettiğini belki düşünmek gerekir.

A.Ç.: Parçalılık gerçeğin bir yanı ama hakikat dediğimiz şey, bence bütünlüktedir. Bütünselleştirme dediğimiz şey de eylemimizin başlıca içeriğidir. Biz parçalılığı kabul edersek eylemde bulanamayız. Bütünlüğü var-sayarak eyleme geçerez ve hedef bütünlüğü kurmaktır. Yani parçalılığı sürgit kendinde bırakarak bir eylem olmaz. Parçalılığı kabul ederiz, bu gerçeğin bir yanındır, vardır, koymuştur kendisini ama bizim eylemimiz bütünselleştirmeye yöneliktir, bütünlüğü sağlamaya yöneliktir. Burada hakikat dediğimiz şey — Hegel gibi anlayalım— kavramla nesnesinin birliğidir; bu da bütündür, bütünselliktedir. Ve bir bütünselliği yakalamadan, bütünsellik kategorisine sahip olmaksızın politik eylemin mümkün olabileceğini düşünmüyorum. Çünkü politik eylemin kendisinin başlıca hedefi bütünselliği sağlamaktır. Bütünleştirici bir eylem üzerinde hareket etmek, politika yapmak demektir. Değişik parçaları biraraya getirip bir bütün yapmak, olanakları gerçekliğe çevirirken yaptığımız iş budur, yapıyı kurarken yaptığımız budur. Dünyayı yeniden kurmaya çalışırken izlediğimiz, bütünlük perspektifidir. Bütün kavramı olmaksızın, bütün kategorisine sahip olmaksızın politika yapılamayacağını düşünüyorum. Bu, hizipli parti fikrine müsait bir düşünce midir yoksa karşı bir düşünce midir? Bence bütünsellik kategorisi bunlara

* Birlik Tartışmaları Düzenleme Kurulu.

karşıdır. Politik eylem kavramıyla bağıntılı bir bütünsellik kategorisi, parçalılığa karşı olmak anlamında ortaya çıkar zaten; parçayı ortadan kaldırmak, parçalılığa son vermek meselesidir. Sınıfın kendi içindeki parçalılığa, sınıfın içindeki hareketin ortaya çıkarmış olduğu değişik görüşlerin parçalılığına son vermek eylemi; bütünselleştirici politik eylem dediğim budur.

İ.S.: Bu bizi yine taa başa döndürüyor. Şimdi, somutun soyutun tüm bileşenleri üzerine oturan, soyuttan daha sonra gelen bir kategori olduğunu söylüyorsun. Proletarya gibi bir kavramı aldığımız zaman, sınıf olarak proletarya aslında sermaye ile çelişkisinde beliren bir şey. Ama —şimdi "somut"tan başka bir kavrama ihtiyacım olacak burada— gündelik işçiler, gerçek işçiler ve işçi grupları var; birbirleriyle sınıfsal olmayan bir dizi ilişki içersindeler, proletarya kavramının somutluğunun içermediği somutluklara sahipler. Şimdi politik eylemin bütünselleştirici misyonu, anladığım kadarıyla, tam da bu görünüşlerin çeşitliliğinin esasını oluşturan, hepsini proletarya kılan o özü harekete geçirebilmek, onu bir ortak eyleme dönüştürebilmek oluyor. Ama bu ortak eyleme dönüştürürken, yani proletarya proletarya olarak hareket ederken, bir yandan da bu kişiler bir dizi fark barındırmaya devam edecekler ve kimi zaman ilişkileri belki de uzlaşmaz olmayan çelişkilerle yüklü olacak. Bu nedenle, politik eylem bütünselleştiricidir, ifadesi bana ihtiyatsız geliyor. Proletaryanın kendi içindeki çeşitli kesimlerinin kendi arasındaki sınıfsal olmayan parçalılığıyla bu bütünsel eylem arasında nasıl bir ilişki olacak, bunlar nasıl bağdaşacak? Kavramsal ve mantuki düzeyde kalarak sormaya çalışıyorum ama çok açık ki tarihsel endişeler yatıyor sorunun arkasında. Özellikle üçüncü dünya diye anılan ülkelerin proletaryalarının geçmişte başına gelmiş bir sürü şeyi, bu sorunlu ilişkiye götürebiliriz gibi geliyor bana.

A.Ç.: Neden örneğin bugün bir komünist enternasyonale sahip değiliz? Politik eylemin bütünselleştirici fonksiyonunun kendisini dünya çapında ifade edebilmesinin en önemli belgesidir enternasyonale sahip olmak. Kuşkusuz bu doğrudan doğruya eylemlilik süreciyle ilgili bir şey. Proletarya kendi bütünselliğini kendi eylemiyle sağlar. Ona bir bütünsellik dışarıdan verilmiş, anadan doğma bütünsel bir sınıf olarak gelmiş filan değildir. Proletarya eylem içinde kendisini bir bütün olarak ortaya koymak, kendisi için bir sınıf olmak gibi nitelikleri kazanırken, bir yandan da kendisini bir bütün olarak ortaya koyma sürecini yaşar. Dolayısıyla, eğer proletarya kendisine bu yolu açabilecek, bu olanakları açığa çıkartabilecek ve gerçekleştirmesinin imkânlarını kendisine sağlayacak eylemlilikten yoksunsa, bölünmüşlük, parçalılık, kendisine karşı olarak geliştirebileceği eylemlilikler, düşünceler, parçalılıklar mümkün hale geliyor. Bunlar aşılabilecek şeyler diye düşünüyorum. Yani, iyi kullanılan ve iyi inşa edilmiş bir araç proletarya nesnesini bir özne haline ge-

tirebilir. Bu, fazla iradeci gibi görünebilir. Yani, işte nesnel koşullar şudur, proletarya şöyle ya da böyle, denilebilir ama insanın alet yapması zaten iradi bir iştir. Alet yapmadıkça nesneyi değiştirmek diye bir şey söz konusu olmaz. Parti kurmak, partiler arası birliği sağlamak, bunların hepsi bir mücadeledir, kavgadır, didişmedir, dönüştürücü eylemdir. Dönüştürücü eylem olmaksızın bütünlüğün sağlanabilmesi mümkün değil. O, bize dıştan verilmiş gibi gözükün bütünsellik peşinde koşturmadır ki, sanıyorum Leninizm'e tamamen yabancıdır.

İ.S.: Benim sorum zaten bunun imkânına ilişkin değildi. Çok basitçe örnekleyeyim (ama bu basitliğin ihmal edilmesi vahim sonuçlar da verdi). Proletaryanın bütünselliğinin kurulması süreci içinde deri rengi farkı varolmaya devam edecek.

A.Ç.: Eder.

İ.S.: Siyah işçilerle beyaz işçiler ve bunun ima ettiği bütün tarih farkı ve bütün husumet varolmaya devam eder. Geçmişte siyahlarla beyazları bütünleştirmeye çalışma girişimleri talihsiz girişimler oldu. İhtiyatsız derken tam böyle bir şeyi kastediyordum. Bu bütünleştirmenin, yani proletaryanın özü çevresinde bütünleştirmenin bazı farkları koruması gerektiğini düşünüyorum. Gerçi burada yine tarihsel düzeye fazla girdiğimi kabul ediyorum.

A.Ç.: Anlıyorum. Zaten tarihsiz nasıl konuşacağız? Bu mümkün değil. Politik eylemin bütün bu engelleri aşabilecek niteliğe sahip olduğunu düşünüyorum. Çünkü politik eylem iki farklı dünya ortaya çıkarır. Şu anda zaten iç içe geçmiş gibi görünen —görünen değil zaten iç içe bulunan— dünyaları farklılaştırır. Dünyayı proletaryanın dünyası, burjuvazinin dünyası diye ayıran, bölen şey politik eylemdir. Barikattır. Barikatın bu tarafı vardır, şu tarafı vardır. Bu olmaksızın, hayatı bu şekilde bölücü bir eylem söz konusu olmaksızın, proletaryayı kendi içinde bütünleştirmek mümkün değildir. Barikatın arkasındaki hayat bütünleştirir proletaryayı. Olağan ilişkiler içinde zaten bütünleşemez. O noktaya gelindiği anda proletaryanın bütünlüğünden, bütünselliğinden ve bütünselleştirici bir eylem içinde olduğundan söz edilebilir. Onun arkasında, gerisinde kaldığımız her an, iç içe geçmiş dünyaların yaşantısıdır ve bir proleter bir burjuva gibi yaşar. Onu bölen politik eylemdir; "Hayır! Bu tarafta yaşa!" diye zorlayan şey barikatın kendisidir. Yani barikatı burada bir simge olarak kullanıyorum, politik eylemin en yüksek düzeyi diye anlamaya çalışıyorum. Ben Ansiklopedi* için yazdığım yazıda buna biraz değindim, kültür meselesi ile ilgili olarak. Türkiye'de işçi sınıfı kültürü var

* Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi.

mıdır, yok mudur? Türkiye'de işçi sınıfı barikatın arkasına geçtiği zaman kendine özgü bir kültür yaratmanın imkânını bulabiliyor. Barikat kalkınca kendisini o emek gücünün yeniden üretim süreçleri içinde buluyor. Emek gücünün yeniden üretim süreci ise burjuvazi tarafından belirlenmiştir, onun dayattığı bir hayattır. Ve o hayat onu burjuva yapar, başka bir şey yapmaz. Tabii mülk sahibi anlamda burjuva değil.

O.K.: Buna katılıyorum ben de. İşçi sınıfı ücret olarak kaldığı sürece, değişken sermaye olarak kaldığı sürece, toplam sermayenin bir parçasıdır.

A.Ç.: Elbette. Buna ancak mücadelesiyle karşı çıkabilir, bu doğrudur. Sendikal eylem ya da sendikal örgütlenme işçi sınıfının gündelik çıkarları üzerinde bir birliği belki sağlayabilir ama işçi sınıfının bütünselliğini sağlayamaz. Bütünsellik dediğimiz şey, yalnızca politika aracılığıyla ve politik örgütün gücü ve yönlendiriciliği ile, eylemiyle sağlanabilir bir şeydir. Politika içinde sınıf kendisini, kendi içinde sınıf yapabilir. Onun dışında, dünya karşısında tavır bakımından proletarya ile burjuvazi arasında bir fark yoktur. Dünyayı algılayış, dünya içinde yer alış, onun bir parçası olarak bulunuş, bunlarda aralarında bir fark yoktur. Politika ayırır ve ayrıları ayrı yerde bütünleştirir. İşçi sınıfının eylemi burjuvaziye de bütünsel kılar. Onun kendi içindeki bütünselliğini sağlayan da proletaryanın eylemidir. Burjuvazi tarihte kendi eylemiyle sınıf olmuştur, aristokrasiye karşı mücadelesi içinde. Proletarya sınıf olacaktır, burjuvaziye karşı mücadelesi içinde ve bu mücadele onun karşısına yeni bir burjuva sınıfı, yeni bir burjuva siyaseti, yeni bir burjuva ahlaki çıkararak burjuvaziye de dönüştürecektir.

İ.S.: Buradan nereye gidebileceğimizi kestiremiyorum. Kitaba doğru bir dönüş yapsak diyorum.

A.Ç.: Kitabın bu konuştuklarımızla şöyle bir bağıntısı kurulabilir: Önsöz'de gerçi biraz cezaevleri mücadelesiyle ilgiliymiş gibi söyleniyor ama; eylemli insan bilincine bir övgüdür bu kitap. Eylem ve bilinç arasındaki ilişki, sınıfın sosyalizmle ilişkisi bakımından ele alındığında, açıklayıcı kavramdır. Eylemli sınıf sosyalizme yönelen sınıftır. Eylemsiz sınıfın, mücadele etmeyen sınıfın sosyalizmle falan bir ilişkisi olamaz. Bilince, düşünceye yüksek bir pay biçiliyor. Gerek Hegel'e olan yakınlığın, gerek Platon'a yapılan övgünün böyle bir mesajı vardır ama bunun nerede gerçekleşebileceğini, nasıl ortaya çıkabileceğini eylem kavramıyla ilişkilendiriyorum.

İ.S.: Bu konunun kitapta yer alması pek beklenmeyecek bir şey ama bizim rahatsızlık duyduğumuz şeyin şöyle bir tarihsel kaynağı var gibi geliyor bana. Eylemin kendisi de yanlış bilinçle sonuçlanabiliyor. Eylemlilik halinde olduğu halde sınıfın bilincinin çok yanlış teşekkül etmiş olduğunu söyleye-

biliyoruz. Burada klasik faşizm örneği verilebilir. İşçi sınıfının faşizme verdiği destek kitlesel seferberlik ânında verilmiş bir destekti. Dolayısıyla mücadelenin kendisi kastettiğimiz bilinçle...

A.Ç.: Her zaman çakışmayabilir.

İ.S.: Çakışmayabilir. Politika ve tarih bağlamında burada ihtiyaç duyduğumuz kavram, öncülük kavramı. Ama öncü kavramını da burada türetmek çok kolay değil. Yani ek bir kavram gerektiriyor gibi gözüküyor.

A.Ç.: Tabii. Şimdi bir mantık kitabında işin o tarafı neden işlenmemiş sorusu, ancak bu tartışma açısından anlamlı olur. Bunları konuştuktan sonra bir eksiklik olarak ortaya çıkar.

İ.S.: Ben de zaten kitapla ilgili bir eksiklik olarak söylemiyordum söylediklerimi.

A.Ç.: Evet. Ama şunu biraz önce de söyledim; bilinç, eylem, tamam bunlar var, ama bir de "organon" kavramı var, kitabın giriş bölümünde önemi üzerinde durduğum. Orada belki biraz soyut kaldı ama *organon* kavramıyla pek çok şeyin ifade edilebileceğini düşünüyorum. *Organon* örgüttür; *organon* alettir; *organon* bilinçtir yerine göre. Özne ile nesne arasında koyduğumuz, eylem yapan insanla üzerinde eylem yapılan nesne arasına koyduğumuz her şey *organon*dur. Parti de *organon*dur bu bakımdan, silah da, tüfek de *organon*dur. Dönüştürücü eylemi üç ögeli olarak düşünüyorum hep: özne, nesne ve ortada araç, alet, *organon* veya düşünce, her şey. O araya koyduğumuz, elverişli olarak iş görebilecek, dönüştürme eyleminde bizi şaşırtmayacak olan, yanlış parçaları kopartmayacak, yanlış yerleri kırmayacak araç, iyi bir araç. Yani, hep keski ve çekiç üzerine düşünüyorum, heykel örneğinden kalkarak. Toplumsal biçimlendirme, toplumu dönüştürme, bir mermer bloku bir heykel haline getirme, hassas araçlarla, hassas ve uygun araçlarla yapılabilecek bir iştir. Parti bunların en incelmüş, en elverişlisi olarak ortaya çıkıyor. Hangi parti dersen, bunu bilmem. Ama parti kavramı böyledir. Proletarya partisi bunun en incelmüş, en elverişli aracı olarak kendisini gösterir, çünkü iki tarafın da özelliklerini taşır; hem nesnenin özelliklerini, hem de öznenin özelliklerini kendisinde sentezlemiş olan *organon* olarak ortaya çıkar.

O.K.: Şimdi burada şöyle bir sorun ortaya çıkabilir. Hegel'in Lukacs'çı yorumunda proletarya özne-nesne birliğini temsil ediyor. Hem bilinç hem de varlık. Senin şimdi söylediğinde özne ile nesne arasında mutlaka bir aracı, bir dolayım giriyor.

İ.S.: Lukacs'tan daha maddeci bir perspektif çünkü. Ben de deminden beri onu düşünüyorum.

O.K.: Gerçi Lukacs bu özne-nesne birliğini öne sürdüğü dönemde, henüz Almanya'daki ve Rusya'daki ve Macaristan'daki sovyet-konsey deneyinin çok etkisi altındaydı. Daha sonra partiyi öne geçirdi ve özne-nesne birliğini parti temsil eder, dedi. En sonunda da, 30'lardan sonra da özne-nesne birliği düşüncesinden vazgeçti. Fakat Hegel'in kendisinde var, Lukacs vazgeçmiş olsa dahi. Mantığın dünyalaşması ya da dünyanın mantıklaşması Hegel'de aslında özne-nesne özdeşliğine bağlı. Yani aradaki aracın, dolayımın kalkmasına, —sosyalist yorumdan gidecek olursa— işçi sınıfının kendi kendini yönlendirmesine. Yani tarih ile işçi sınıfının özdeşleşmesi. Sen bu noktada, bence daha gerçekçi ama fazla "partici" —ne demekse— oluyorsun.

A.Ç.: Öyle. Bu iyi bir laf. "Fazla partici."

O.K.: Yani çok Hegelci olarak başladıktan sonra Hegel'i bu noktada bırakıyorsun.

İ.S.: Ama bu tam Hegel'de eksik olan maddeciliğe yer açıyor. Yani, —şimdi ben burada Aydın'ı yorumlar haldeyim— özncyle nesnenin her ikisinden de farklı, her ikisinden de özellikler taşıyan bir üçüncü terim tarafından ilişkilendirilmesi gerektiği; bu Hegel'de olmayan bir şey. Tarihin sonu olarak bu yüzden devleti görebiliyor. Çünkü orada öznc nesneyle, yani kendi kendisiyle çakışıyor. Halbuki anladığım kadarıyla, doğanın aslında diyalektik olup olmaması bir yana, komünist toplumda da, toplumun kendisine yabancı bir maddi temeli olmaya, üretim gereklere olmaya devam edecek, bolluk toplumu olmasına rağmen.

A.Ç.: Ben burada şöyle bir yeni kategori ihtiyacına işaret etmek istiyorum. Onun için bir fırsat oldu bu aslında. Bir gelecek kategorisine ihtiyacı var diyalektiğin. İnsan eylemi, tarihsel pratik, bir gelecek kavramı olmadan ilerleyemez. Gelecek bu anlamda eylemliliğimizin bir ögesi olarak hareket eder. Madde bir güç haline gelir. Yani henüz yaşanmamıştır, ortada yoktur ama bugünkü hayatımızı biz ona göre düzenleriz. Sanki varmış, sanki gerçekten bir maddeymiş gibi bizim hayatımız içinde hareket etmeye başlar, bizi yönlendirir. Bir toplum projesine sahip olmak gibi basit bir örnekten, insan soyunun global çözümü gibi kavramlara kadar her şeyde rol oynayan bir gelecek kavramıdır, gelecek kategorisidir. Demin dediğimiz insan-nesne-alet üç öğeliliğinde nesne aletle kendini gelecek bakımından ortaya koyar. Doğrudan doğruya nesne olarak elimizde durmaz. Geleceği taşıyan bir şey olarak, içinde geleceği de barındıran bir şey olarak alete yansır. Alet de, bu bakımdan, nesne geçmiştekenden çok gelecek tarafından belirlenen bir halle ortaya çıkar. Aristo gibi söyleyecek olursak, ereksel nedendir. Ereksel neden burada, insan eyleminde —yine onun sınıflandırmasına bağlı olarak söyleyeyim— maddi nedenlerden daha önemlidir ve kendisini gelecek biçiminde gösterir. Etki yapan şey,

maddeyi hareket ettiren, insan eylemine yön veren şey, doğrudan doğruya, gelecek kategorisidir ve bu kategori, sanıyorum, fazlaca işlenmiş, tarihsel anlamıyla fazlaca yorumlanmış, tarihsel pratik içindeki etkisi fazlaca incelenmiş bir kategori değil. Oysa buna çok ihtiyacımız var gibi geliyor bana. Bir gelecek kategorisine ihtiyacımız var.

İ.S.: Galiba Bloch'tu bunun üzerinde en çok duran, değil mi? "DEFTER" in bir sayısında Meltem Ahıska'nın yazısı, "S Henüz P Değil?", tam da gelecekçiliğini aktarmaya çalışıyordu Bloch'un. Konuya dönecek olursak... Demin söylediğin partiyi mantıksal olarak türetmek fikri çok ilginç bir girişim olabilirmiş gibi geldi bana. Diyalektiğin bir alet olarak kendini gerçekleştirmesi yani diyalektiğin tarihin tümünde dünyalaşmasından önce aletleşmesi âni... Hangi ilmekleri, halkaları gerektirecek?

A.Ç.: Partiyi proletaryanın somutlanması, proletarya kavramının somutlanması olarak söylemiştim. Bu somutlanış, onun öncü olarak ortaya çıkabilmesi, yani onun geçmişini kapsamı ve geleceğini içermesi... Bu klasik şemayı parti üzerinde yorumlayabiliriz. Parti proletaryanın geçmişini kapsar. Onun değişik örgütlenme biçimlerini, mücadele biçimlerini, onun aşımış düşüncelerinin eleştirisini, bütün bunları kapsar. Ve bir de geleceğini içerir; bir gelecek etkisi olarak bir gelecek projesi olarak içerir. Gelecek etkisi dediğimiz şeye gerçekten çok önem veriyorum, eğer bu olmazsa insanın hiçbir şey yapamayacağını düşünüyorum. Örneğin devrim, bir fabrika işgali, bir grev, bir barikatın kurulması; bütün bunlar bir adım sonrasında ne olacağı, yani geleceğin maddleşmiş düşüncesi olmaksızın bugünkü hayatımızda rol oynayamaz. Bunu yapabilecek olan, bunu düşünebilecek, projesini çıkartabilecek, planını yapacak, işbölümünü düzenleyecek olan organizasyon, ancak politik bir organizasyon olabilir. Politikasız bunun gerçekleşmesi mümkün değil. Geleceğin kurucusu bu bakımdan politik bilinçtir. Hegel'in kavramın kendi hareketi dediği şeyin düşünce hareketi olarak düşünülmesi, politik harekete çok uygun düşüyor gibime geliyor. Politik hareket, politika hareketi, sınıfsallık özelliği bir yana, önemli ölçüde bir düşünce hareketidir zaten, düşüncenin hareket ediş tarzıdır. Geçmiş ve geleceği kapsamı, planlar yapılması, buna göre araçların geliştirilmesi vs., sürekli olarak bir düşünce hareketi olarak gelişir ve kavramların hareketi, teorisi, politikanın hareketi olarak kolayca yorumlanabilecek, kolayca birbirine paralel olarak düşünülecek şeyler olarak görünüyor bana.

İ.S.: Sanırım abartıldığında Orhan'a da bana da, hem idealizm hem voluntarizm izlenimi verecek bir paralellik.

O.K.: Evet, evet. Şu demin parçalı bütün dediğim şeyden kastım, sosyalist hareketin içinde hem TBKP, hem TDKP, hem de Kurtuluş bulunsun değil;

parçalı bütün, işin volontarist yanıyla, maddeci ya da kendiliğinden yanının birbirlerini dengelemesi de değil, birbirlerini "çelerek", ikisi de olmayan daha bütünsel bir doğruyu yaratmasıydı. Şunu da söyleyebilirim: 1917 Şubat Devrimi'nde kendiliğinden oluşan sovyetler olmasaydı 1917 Ekim Devrimi, yani bolşevik müdahale olmazdı. Ama bolşevik müdahale olmasaydı, o konseyler, sovyetler, tıpkı Alman Devrimi'nde olduğu gibi, giderek çürürlerdi ve yok olurlardı. Yani bu iki yanı çoğu zaman farklı kadrolar temsil eder. Ama Lenin bunu birleştirdi. Gerek 1905 Derimi'nde gerek 1917 Devrimi'nde Bolşevik Partisi oluşuma önce dışarıdan baktı. Hatta bizim parti dışında oluşan bir şey diye 1905'te düşmanca, 1917'de biraz ilgisizce baktı. Bunu düzelten, yani hareketin iki yanını dengeleyen, büyük çabasıyla yine Lenin oldu. Ama bu her zaman böyle olmayabilir, bunu dengeleyecek kişi bir türlü ortaya çıkmayabilir. O zaman bu dengeyi hareketlerin sağlaması gerekir. Yani böyle bir önemli kişinin aracılığına gerek kalmadan, aralarındaki kan dolaşımını, kan bağıını, işin kendiliğindenci yanıyla müdahaleci yanı arasındaki kan dolaşımını, işin kendiliğindenci yanıyla müdahaleci yanı arasındaki birliğin sağlanması.. Bu nedenle parçalı bütün kavramı bana hâlâ anlamlı geliyor.

A.Ç.: Evet. Zaten bütünden söz ediyorsak, parçası da vardır bunun; analitik bir doğru bu.

O.K.: Analitik ve diyalektik.

A.Ç.: Evet. Ben sürekli olarak şu tarafını vurgulamak istiyorum. Politikadan söz ediyorsak, burada önemli olan bütünselliklerdir. Hem bir bütünü varsaymak, hem bir bütünü inşa etmek hedefini önüne koymak anlamında. Yeni bir bütün kurmak, yeni bir dünya kurmak, politika bu. Şimdi biz parçaları inkâr edemeyiz; o gerçekliğimizin bir yanı. Ama bütünselleştirme diye bir faaliyet de birleştirmeden, yani biraraya getirmekten farklı bir şey olmalıdır, diyorum. Ortak nitelikler etrafında gerçekleştirilebilecek bir şey. Nedir bu ortak nitelik? Eylemdir. Tek budur; başka bir şey değil. Farklı parçalar arasındaki ilişkiyi sağlayacak olan, onları bir bütün haline getirebilecek olan şey, yalnızca ve yalnızca eylemdir, dönüştürücü insan faaliyetidir. Hiç düşünmeyelim, hiç tartışmayalım demiyorum. O da eylemdir. Düşünüp tartıştığımızda da yaptığımız eylemdir.

İ.S.: Fenomenoloji geleneğine aşına biri olarak Marks'ı ilk okuduğumdan beri karşılaştığım bir sorun var: öz kavramının metafizik kullanımından ayrıştırılabilecek yegâne tanımı, görünüşlerin bütünsel bağıntılılığı olabilmemiş gibi geliyor. Ama hem kitapta hem Marksist literatürün kendisinde bunun ötesinde bir anlam yükleniyor gibi geliyor kavrama. Ve bu yapıldığı ölçüde de tekrar metafizik kavrama geri dönmüş oluyor gibi geliyor. Şöyle bir cümleyi alayım "öz kendi görünüşünü içinde taşır" gibi. Öz zaten bütün

görünüşlerin bütünsel bağıntılılığıdır dendiğinde, aslında zaten bu cümleye ihtiyaç yok.

A.Ç.: Zaten beni de en çok uğraştıran kategorilerden birisi "öz". İdealist sistemlerdeki içeriğiyle, materyalizm içersindeki içeriğiyle arasındaki farkı anlamak bakımından... Netice itibariyle bunun gene bizim doğrudan eylemimizle, doğa üzerinde olsun, toplum üzerinde olsun ya da düşünce süreçlerinde olsun ayırttığımız ve bir ara herşeyin kendisine indirgenebileceği, dönüşmüş bütün yapıların bağıntılarının kendisinde düğümlendiği, kendisinden yola çıkılarak yapının bütünüün açıklanabileceği yan olarak kavıyorum. Ama bu görünüşü nasıl içinde taşır? Görünüş olmaksızın öz olamayacağına göre, görünüşe öncel bir özden mi söz edilmektedir? Yani öz görünüşe yol açar dediğimizde, öz görünüşe kavuşmak zorundadır dediğimizde, görünüşe öncel bir "öz"den mi söz ediyoruz? Görünüşe öncel bir özden şu anlamda söz edilebilir. Demin üzerinde durduğumuz "gelecek" kategorisiyle bağıntılı olarak söylediğim; eylemimize yön veren "erekllerimiz"i çerçeveleyişimiz, imkânları sınıflandırışımız ve bu sınıflandırılmış imkânlar üzerindeki etkinliğimizin yöneleceği esas bağıntıları keşfetmek için yaptığımız diğer işlemler... Bütün bunların bir öz meydana getirdiğini söyleyebiliyorum.

O.K.: Ereksellik?

A.Ç.: Ereksellik açısından, öz meydana getirdiğini söyleyebiliyorum. Ve bu elbette artık gerçekleşmiş birşey değildir, bir gerçeklik değildir, görünüş kazanmış birşey değildir ama, onun üzerine yapacağımız işlemler netice itibariyle ona bağlı olarak bir görünüş kazanacaktır. Başlangıçta ayırt ettiğimiz öğelere, kurduğumuz bağıntılara, ayırt ettiğimiz ilişkilere göre uygun bir görünüş ortaya çıkacaktır. Bu anlamda öz, kendi içinde görünüşünü zaten taşımaktadır diyebiliyorum. Ama bu hayli klasik şey; "her özün mutlaka bir tek görünüşü mü vardır, bir tek biçimi mi vardır?" sorusu anlamsız. Çeşitli görünüşler, çeşitli biçimler aynı özden kaynaklanabilir falan gibi önermelere de oradan hareket ederek olumlu bir değer biçebiliyorum.

İ.S.: Geleceğe yönelmişlik, veyahut ereğin görünüşünü öncelemesini anlıyorum ama ben kendi dilimde öz kavramını mümkün olduğunca kullanmamaya çalışıyorum. Özsüz bir söylem kullanmaya çalışıyorum.

A.Ç.: Doğru, doğrudur bence, onda anlaşmak gerekir.

İ.S.: Onun hatasını da, tehlikesini de söylemek gerekir. Ereğin görünüşü öncelemesi, mesela birşeye yönelmiş bir insanı da bir görünüş olarak düşünmek çok kolaydır... Yönelmiştir, gövdesine içkindir, yapıp ettiği birşeyde görünür ve aynı şeye yönelen insanlar onu bir türlü görür, onlar için bir türlü bir görünüştür, aynı şeye yönelmeyenler için başka türlü bir görünüştür. Onun

geleceğe yönelmişliği dediğimiz şey de bütün bu görünüşlerin ve onu izleyen görünüşlerin toplamıdır, diye çıkardım ben işin içinden. Ama bunun da şöyle bir tehlikesi var, tam bir reformist politika için bir zemin hazırlayabilir. Eğer bir öz yoksa, kapitalizm bir görünüşler toplamıysa, yani ücretli emek ve sermaye çelişkisi daha özsel değilse, sekiz saatlik bir iş günü mücadelesi ile başka türlü bir görünüşe karşı yapılacak mücadele arasında nitel bir fark yapmamıza imkân kalmıyor.

A.Ç.: Şüphesiz, şurası doğru, yani kendinde bir "öz" insanın eylemi olmaksızın maddenin dayandığı bir son, temel vs. bunlar yoktur. Yaptığımız işin niteliğine göre bir öz buluruz, yakalarız. Niye Marks'a gelene kadar kapitalist toplumun özü olarak, üretimin toplumsallaşmasıyla mülkiyetin özel biçimi arasındaki çelişme kavramına kimse ulaşamadı? Marks onu değiştirmek istediği için öz diyor, yakaladığı şey odur. Dolayısıyla yaptığımız işle öz arasında dolaysız bir ilişki vardır. Öz, yaptığım işe göre değişir, kurduğum bağıntılara göre değişir, öz değişkendir dediğin zaman kastettiğin şeyi tek bir öz, maddenin dayandığı son, temelde hiçbir şekilde değiştirilemeyecek olan bir öz olduğuna falan inanmıyorum.

İ.S.: Evet, bu şekilde eyleme tabi kılındığında belki benim istediğim şekilde öz kavramından vazgeçilebilir. Yani, belli bir proje açısından kritik görünüş olarak tanımlanabilir.

O.K.: Şöyle müdahale edebilir miyim? Ben öz kavramından hem vazgeçmeye çalıştım hem de vazgeçmemeye çalıştım. Öz kendi gerçekleşmiş görünüşlerinin toplamından fazla birşeydir. Bir potansiyeldir. Buna toplumsal bir örnek vermek gerekirse... Batı dünyasında ya da bütün dünyada proletaryanın —ya da emek-sermaye çelişkisi bir özse bu özün— Batı Avrupa'da şimdiye kadar yarattığı görünüşler hepsi yetersiz görünüşlerdir. Sadece bunların toplamıyla yetinirsek, o zaman emek-sermaye çelişkisinin belirleyiciliğinden vazgeçmek zorunda kalacağız. Ama şimdiye kadar gerçekleşmiş görünüşlerden fazla birşeydir dersek, bir potansiyel niteliği, bir gizil gücü de ifade eden birşeydir dersek öze, özden değil de özcü mantığı sıkıntısından kaçınmış oluyoruz, ama aynı zamanda öz kavramını da, gizil güç kavramını da elden çıkarmamız oluru.

İ.S.: Tabii bu beni kesmez ama, buna girmek... Çok kısaca sen görünüşü resim gibi yorumluyorsun, halbuki fenomen olarak yorumlarsan...

O.K.: Durum olarak görünüş, resim olarak değil durum...

İ.S.: Ama görünüş olarak anlarsan, görünüş zaten kendi başka türlü görünülebilirliğini ima ettiği için kendi içinde bir gizil güç, bir başka perspektif imkânı taşır. Yani bunun için bir başka öz kavramına ihtiyaç yok.

A.Ç.: Şu anlamda ihtiyaç var, farkı koymak için söylüyorum. Görünüş şu anda yaşadıklarımızın bütün toplamıdır. Öz ise, bu görünüşü değiştirmek için nereden hareket edeceğimize dair işaret veren özel bir ilişkidir.

O.K.: Ben de buna daha yakın bulunuyorum.

A.Ç.: Yani bir çaba ister, özü ele geçirmek bir çaba ister. Etki ister. Değiştirme eylemi ister. Buna giriştiğimiz zaman öz üzerinde birşeyler söyleme hakkını elde edebiliriz. Değiştirmeksizin, dönüştürmeksizin herhangi bir şeyin özünün varolup olmadığını dahi söyleyemeyiz. Kabataslak belki vardır diyebiliriz ama işe giriştiğimiz zaman kendisini ortaya koyabilen şeydir öz. Neye göre değiştireceğiz? Ne yapmak istediğimize bağlıdır. Tatalım, kapitalizmi değiştirmek istemeseydi Marks özü başka yerde bulabilirdi. Şudur öz derdi. Eh yapacağı işe göre o öz olurdu.

İ.S.: Şöyle diyeyim. Karısına aşık bir işçi için kapitalizmin özü, bayağı 8 saatle 12 saat arasında fark olabilir. Fazladan geçireceği 4 saat olabilir. Ben buna o bakımdan kritik görünüş, proje bakımından kritik olan görünüştür diyebilirim.

A.Ç.: Yani bir isim vermek zorunda mıyız, değil miyiz? Bu adlandırmalar yapılabilir, ama söz konusu olan şudur: bütün kategorileri, işle, eylemle, dönüştürücü eylemle ilişkisi içersinde tanımlamak.